

ORTA ASYA VE KUZHEY KAVİMLERİNDE SEMAVİ TANRILAR*

Çev. : Yrd. Doç. Dr. Harun GÜNGÖR

İlkel kavimlerin dinlerinden çoktanrılı (polythéiste) denilen dinlere geçerken karşılaştığımız temel farklılık, onların kendilerine has tarihlerinden ileri gelmektedir. Şüphesiz tarih, ilkelteofanileri (théophani) değiştirmiştir. İlkel kavimlerin semâvi tanrılarında hiç biri belirgin değildir. İster dış etkiler, ister açıklık ve basitlikleri sebebi ile olsun, insanların geleneginde yaşamış olsalar bile değişikliğe uğramışlardır. Fakat, çoktanrılı dinlerde tarih, oldukça farklı bir yol takip etmiştir. Tarihin yaratıcısı bu kavimlerin maddi hayatlarında olduğu gibi, dini yaşayışları, düşünüş ve temayülleri de bir çok etkilere maruz kalmıştır. Medeniyetler vasıtası ile elde edilmiş mefhumlar gibi, ilâhi suretlerde bir çok ortak esaslardan meydana gelmiştir. Bereket versin ki, dini hayatın ilkel biçime doğru yönelmiş olması sebebiyle onların anlaşılması kolaylaşmaktadır. Bir dini meydana getiren ve onda birliği sağlayan esaslar ne kadar çok olursa olsun (yani, ilâhi suretteki mit, rit, kült) onların ifadesi ilkel biçimin özüne kadar uzanır. Çoktanrılı dinlerin hakikatını kavrayabilmek için, onların tarihini ve geçirdiği evreleri bilmek zorundayız; mademki, onların her biri kendi tarihi gelişimlerinin tersine orijinal şeklini yeniden bulmaya, ilkel durumuna yeniden gelmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar bizce basit görünseler de bu durum, onların semâvi ilâhlarının basitliğini ifade etmez.

Daha önceki paragraflarda belirtmeye çalıştığımız gibi, figürlerin karşılaştırmasından bu tanrılar hakkında edindiğimiz bilgi, onların mutlak bir güce sahip olduklarıdır. Teofani, sadece meteorolojik ve âfaki gerçeklerle uğraşmaz, onların gücü sadece kozmik yaratılışları ile de açıklanamaz. Onlar ilâh olabilecekleri gibi, evrensel güç, hükümran bir varlıkta olabilirler. Kısaca, çoktanrılı dinlerde daimi bir gök ilâhından bahsedilemez. Daimi bir semâvi ilâhtan bahsedilmek için «hükümranlık» diyebileceğimiz gücü hesaba katmak zorundayız.

(*) Mircea Eliade, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris 1974. s. 62 - 66.

Biz, Orta ve Kuzey Asya'daki kavimlerle daha kuzeydeki halklar tarafından tapınılan semâvi ilâhlardan (göktanrılardan) bahsedecek, onları açıklayacağız.

Samoyedler, yedinci gökte oturan «Num» a taparlar. Bu isim «gök» anlamını ifade eder. Fakat bunu maddi gökle açıklamak doğru değildir. Bununla anlatılmak istenen bütün kâinattır. Koryaklar semâvi yüce tanrıyı «Yüksekteki Bir Yüce Hâkim», «Gözetici», «Mevcut Varlık», «Güç, Kuvvet, Dünya» diye zikrederler. Aynular onu «Göğün ilâhi şefi», «Göktanrı», «Dünyaların ilâhi yaratıcısı», koruyucu olarak tanır, ona «Kamui» (gök) derler. Koryakların tanrısı gökte (Village de Ciel) oturur. Merkezî Eskimolar da tanrılarının gökte oturduğuna inanır ve onu «Semâvi Varlık» diye anarlar. Şüphesiz bu isimler, tanrıya bu şekilde hitabetmeler, Kuzeyli kavimlerin ilâhi varlıklarının şahsiyetini yok etmez; ancak bu şekilde çoğu zaman kâinatın biricik hâkimi, güçlü bir tanrıyı ortaya çıkarır. Fakat onların teofanilerinin semâvi konumu açık ve eskidir. İkel kavimlerin inançlarında olduğu gibi yüce tanrı, daha alt seviyedeki tanrılarla kuzey kavimlerinin dini hayatlarını paylaşır. Bazan dua sadece ona, başarısızlığa uğranıldığı zaman da ruhlara yapılır. Bununla birlikte tanrıya, kurban edilen hayvanın başı ve uzun kemikleri, ruhlar ve cehennem ilâhlarına ise sadece «sıcak kan» ı sunulur. (1)

Moğolların yüce tanrılarının ismi «Tengri» dir ve «gök» anlamını ifade eder. (Buryatlar «Tengeri», Volga Tatarları «Tengere», Beltirler «Tingir», Yakutlar «Tangara» ve Çuvaşlar da «Tura» adını kullanmaktadırlar (*) Çeremisler semavi tanrıyı «Jûme» yani «gök» olarak çağırırlar. Ostyaklar ve Vogullar daha çok «Num-tûrem» yüceltilmiş veya yüksekte oturan Tûrem diye adlandırır-

1. Jurak - Samoyedler, semâvi tanrı «Num» onuruna yüksek dağlarda beyaz ren geyiği kurban ettikleri gibi, Tunguzlar da «Göğün Ruh» Buga şerefine aynı şeyi yaparlar. Çukçlar ve Eskimoların semâvi ilâhlarla ilgili kültüründe totémizm ve animizm izleri ile anaerkil izler bulunmaktadır.

(*) Tanrı (Tengri) kelimesi, Asya Kitası'nın en doğu ucundan başlayarak, Orta Avrupa içerisine kadar yerleşmiş olan Musevî, Hıristiyan, Müslüman ve diğer dinlere mensup Türk ve Moğol kavimlerince kullanılmaktadır.

Muhtelif Türk lehçelerinde kullanılan «Tengri» kelimesi her lehçenin fonetik özelliklerine göre çeşitli şekillerde söylenilmektedir. Meselâ : Musevî Türkler (Karailer) Allah karşılığı olarak «Tenri» kelimesini kullanırken (Bkz. : Tadeuzs Kowalski, Karaimische texte im Dialekt von Troki, Krakowie 1928), Yakutlar Allah karşılığı olarak «Tanara» veya «Tangara» kelimesini kullanmaktadırlar (Bkz. : Saha Tıln Evangeliete, Kazan 1898). Gagauzlar ise, tanrı kelimesi yerine Allah kelimesini kullanmaktadırlar.

ken daha güneydeki İrtiş Ostyaklarınca semâvi ilâhın adı, ışıklı, aydın, parlayan kelimelerinden türetilmiş olan «Sânke» dir. Mese-lâ : Num - Sanke (yüksekteki Sanke), Jem - Sânke (iyi sanke). (2)

Semâvi tanrıların sıfat ve vasıfları, onların fonksiyon ve ta-biatlarını tamamlar. Belirtirler «Kayra - Kân» a, yarlıgayıcı olan Han'a dua ederler. Minussink Tatarları tanrıyı «Toprağın yaratı-cısı» (Câr Cajany) diye anarken, Yahutlar «Ürün Ayu Toyun» veya «Ar Toyun» yani «Efendi» olarak zikrederler. Altaylılar tanrı-ya «Ülgen» yani «Büyük» veya «Bay Ülgen» çok büyük adını verir-ler. Yakarma ve dualarında da aynı biçimde «Ak Ayas» ve «Çok aydınlık Han» tabirini kullanırlar. Ostyaklar ve Vogullar «Tûrem» ismine sıfat olarak büyük, aydınlık, efendi, babamın efendisi keli-melerini getirirler. Dualarda ve edebî metinlerde semâvi tanrı sık sık «Baba» diye anılır. Bu isimlerin basit sıralanışı bile, Ural - Al-tay kavimlerinin inandıkları tanrıların semâvi karakterini gözler önüne serer. Tanrı gökte, yedinci, dokuzuncu veya onaltıncı katta oturur. Onun tahtı, göğün en üst katında veya kozmik bir dağın tepesinde bulunur. Abakan Tatarları tanrının dağından bahse-derler. Buryatlar altın ve para ile parıltılı evden bahsederken, Al-taylılar altın kapılı bir saray (örgö) den bahsetmektedirler. Tan-rının oğulları ve kızları vardır. Çevresinde hizmetçiler ve haberci-ler bulunur. Şaman göğe yükselince onlarla karşılaşır. Meselâ : Bunlardan biri olan «Yayık», yeryüzünde oturur, Bay Ülgen'le in-sanlar arasında aracılık eder. Diğer biri «Suyla», insanların davra-nışlarını gözetler, bu konuda tanrıya haber ulaştırır. Buryatlar tanrıya yakarırken ona «Anne» ve «Baba» derler. Böyle olmasına rağmen, Ural - Altay kavimlerinde hierogamiye rastlanmaz. Semâ-vi yüce tanrı, insanların ve yeryüzünün yaratıcısıdır. O, her şeyin yapıcısı ve yaratıcısı olan «Baba» dir. Görünen ve görünmeyen her şeyi yaratan, ağaçlara meyve verdirten de odur.

Onların sözlüklerinde tanrı kelimesi yoktur (Bkz. : Mihail Ciachir, Dictio-nar Gagauzo (Tiurco) - Roman, Chişinau 1935 ve G.A. Gaydarıcı, E.K. Kolt-sa, L.A. Pokrovskaya, B.P. Tukan; Gagauzsko —Russko— Moldavskii Slo-var, Moskva 1973). (Çeviren)

İslâm öncesi Türkler tarafından «Tanrı» ve «Gök» anlamını ifade eden «Tengri» kelimesi, Türklerin islamiyeti kabul etmelerinden sonra «Allah» karşılığında kullanılmış ve kullanılmaktadır. (Bkz. : Prof. Dr. Hikmet Tanyu, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980).

2. Kai Donner, «Num» kelimesini Sogadca «Nom» (Kanun) kelimesi ile açık-lamaya çalıştı. Zira, bu kelime Orta Asya kavimleri tarafından en kuzey bölgelere kadar taşınmıştı. Bu iddianın doğruluğunu kabul etsek bile bu, sadece o kelimenin ödünç alındığını kanıtlar. Yüce bir göktanrı inancı bü-tün Kuzey Asya kavimleri ile kuzeyli kavimlerin hepsinde vardır.

Vogullarca «Numi - Târem» sadece yaratıcı değil, aynı zamanda insanları uygarlaştırıcı bir tanrıdır. Zira, insanlara balık avlamayı o öğretmiştir. Gök, evrensel düzenliliğin ilkel biçimi olarak kabul edilmekte olup, yaratma fikri dar anlamda kozmik normlara bağlanmıştır. Semâvi tanrı, bunca sürekliliğin ahenk ve dokunulmazlığının, insan cemiyetlerinin dengesinin kefilidir. O, «Han», «Şef», «Efendi» dir. Kısaca, O, kâinatın tek hakimidir. O halde onun emirlerine itaat etmek, hürmet etmek gerekir.

Moğollar göğün herşeyi gördüğüne inanır ve yemin ederken, «Ey gök ! bilesin, Ey gök ! göresin» diye söylerler. Gökteki işaretlerden beklenmedik haberleri ve ilâhi emirleri okurlar. Her şeyi bilen ve gören «Göktanrı, kanunların yaratıcısı ve bekçisidir. Bununla beraber O, herşeyi doğrudan doğruya düzenlemez, yeryüzünde vekilleri olan hanlarla durumu idare eder.

Mangu - Han'ın Rubruk (Ruysbrock) vasıtası ile Fransız Kralına gönderdiği mektupta, Moğol ırkının iman formülü açık bir şekilde görülmektedir : «Ezeli ve ebedi tanrının emri budur. Gökte bir tanrı vardır, yeryüzünde de bir Hakan olacaktır (vardır). Cengiz Han tanrının oğludur.» Cengiz Han'ın mührü üzerinde ise «Gökte bir tanrı, yeryüzünde bir Hakan, yeryüzü hanının yüzüğü» ibaresi yazılıdır. Evrensel kral düşüncesi, oğullar ve semâvi hükümlerliliğin yeryüzü temsilcileri düşüncesine Çin'liler ve bazı Polinezya kavimlerinde de rastlanır.

Eski Çin metinlerinde semâvi tanrının iki ismi vardır. «T'ien» (gök veya göktanrı) ve «Chang - Ti» (prens, en yüce hâkim). Dokuz semâvi bölgenin tepesinde oturan yüce ilâh «Gök», kâinatın düzenleyicisidir. Hanedanlık kenti, gök, önceden gören ve yarlıgayıcı bir kuvvettir. Aynı zamanda o, yeminlerin tanrısıdır. Günün ağarması, şafak ve fecr üzerine ant içilir. Yemin ederken gökyüzü, yukarda parlayan gök, şahit tutulur.

İmparator göğün oğlu (T'ien tseu), yeryüzünde ise tanrının vekilidir. Moğollardaki «dzajagan» Çinlilerin «T'ien - ming» ine tekabül etmektedir. Hükümdar, sadece cemiyetin iyi organize edilmesini garanti etmez; aynı zamanda kâinat düzeninin normal sürmesini, toprağın verimli olmasını da garantiler. Depremle veya başka sebeplerle bir felâket olduğu zaman, hükümdar günah itirafında bulunur.

Chi - King'de kral tehlikeli bir kuraklık sırasında tanrıya «Şimdi biz hangi suçtan suçluyuz, göğün ölüleri uyandırması veya büyük karışıklık çıkmasından mı ? Bu ülkenin harabesi sadece benim üzerime yıkılır mı ?» diye şikâyette bulunur. Zira, İmparator tek adamdır, kâinat düzeninin vekili ve kanunların koruyucusudur.

Yaratıcı gök, evrensel hükümdarlık, kâinat düzeninin garantisini, yeryüzündeki hayatın devamını semâvi ilâhlara karşı olan ilgiyi azaltmıştır. Ancak, büyük politik organizasyonlarda semâvi tanrının etkisi hükümdarlık miti ve imparatorluğun var olması ile güçlendirilmiştir. Fakat, tarih müdahale etmediği için Ural - Altay kavimlerindeki tanrı, tapıcıların vicdanlarından uzak ve pasif bir şekilde kalmıştır. Bazı Sibiryaya ve Orta Asya kavimleri için tanrı, insanların işleri ile ilgilenmemekte, onlardan çok uzaklarda bulunmaktadır. Meselâ : Tunguzların tanrısı «Buga» herşeyi bilmesine rağmen, insanların işine karışmıyor ve kötülere cezalandırmıyor. Yakutların tanrısı olup, göğün yedinci katında beyaz mermer bir taht üzerinde oturan «Urün ayu toyun» veya «Aybit Aga (Aga = Baba), aynı şekilde herşeyi idare ediyor, fakat kötülere cezalandırmıyor. Turuchansk bölgesinde oturan Tunguzlar, inandıkları semâvi tanrının kendilerine bazan şans, bazan şanssızlık getirdiğine inanıyorlar, bunların neye istinaden verildiğini bilmiyorlar.

Genel olarak denilebilir ki, Ural - Altay kavimlerinin semâvi ilâhları diğer ırklarinkine göre daha iyi muhafaza edilmiştir. Tanrı fırtına ve gök gürültüsüne dönüşmediği gibi, onların inançlarında hierogami de yoktur. Kuzey Amerika kavimlerinin mitolojilerinde olduğu gibi, Ural - Altay kavimlerinin inançlarında da gök gürültüsü bir kuş şeklinde canlandırılmakla beraber, ona kurbanlar sunulmamaktadır. Ona hürmet gösterilir, yiyecek vermesi için dua edilir. Hayallerle süslenmemiş te olsa, ona beyaz ren geyikleri ve köpekler de kurban edilse, yine de saf bir kùltten bahsetmek mümkün değildir.

Kısaca, bütün dini yaşayış ve inançlar semâvi bir tanrıya yönelmiş bile olsa, biz, rit, inanç ve bid'atlardan çoğunu bilmemekteyiz.